DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.19111037 ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିରେ ଦର୍ଶନ ତତ୍ତ୍ୱ

ସଞ୍ଜୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା

ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର :

ମାନବ ଜାତି ପୃଥିବୀରେ ଅନ୍ୟୁନ୍ୟ ଦଶ ଲକ୍ଷ ପୂର୍ବେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାବେଳେ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଅୟମାରମ୍ଭ ଆନୁମାନିକ ପଞ୍ଚଦଶ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି। ପଞ୍ଚଭୂତରେ ସୃଷ୍ଟମାନ ନିଗମ ତନ୍ତ୍ରରେ ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମକୁ ପୂଜନ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିବେଚନା କରି ମନ୍ତ୍ରବ୍ରହ୍ମଦ୍ୱାରା ଆପ୍ୟାୟିତ, ଆମନ୍ତ୍ରିତ କରୁଥିଲା। ଏହି ସମୟରେ ପଞ୍ଚଦେବତାର ପୂଜନ ପର୍ବ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ। ଗଣ, ନାରାୟଣ, ରୁଦ୍ର, ଅମ୍ବିକା ଓ ଭାସ୍କର ପଞ୍ଚଦେବତା ରୂପେ ଆଧାତ୍ମିକ ଚେତନାର ଆରାଧ ଥିଲେ। ଏଥିରେ ବିଦ୍ୟମାନ ରୁଦ୍ର ହିଁ ଶିବ ରୂପେ ପୂଜିତ। ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଆଗମତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଚଳନ ପ୍ରଭୁ ଶିବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାରମ୍ଭିତ। ପ୍ରଭୁ ଶିବ ମାତା ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିବା ବାଣୀ ତନ୍ତ୍ର ରୂପରେ ଆଗମତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶିଲା। ଏହାପରେ ମନ୍ତ୍ର, ଯନ୍ତ୍ର ଓ ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନରେ ଆଗମତନ୍ତ୍ର ବଳିଷ୍ଠ ହେବା ସହ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ସାକାର ସ୍ୱରୂପ ଜନମାନସରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେଲା। ମନ୍ତ୍ର ଦେବତାଙ୍କ ଆତ୍ମା ଓ ଯନ୍ତ୍ର ଶରୀର ହୋଇଥାଏ। ତନ୍ତ୍ର ସାଧନରେ ମନୁଷ୍ୟ ତ୍ରାଣ ପ୍ରାପ୍ତି କରିଥାଏ। ଏହି ତିନି ତତ୍ତ୍ୱର ସମାହାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି କରିଥାଏ ଓ ଭକ୍ତ-ଭଗବାନ ମଧ୍ୟରେ ଅଦ୍ଭୁତ ନିବିଡ଼ତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ। ଏହି କ୍ରମରେ ଶିବ ତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଲୀନ ହୋଇ ଶିବକୃପା ଲାଭ କରିବା ସଂସ୍କୃତ ବିବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲା।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

ଶିବ, ବେଦ, ଆର୍ଯ୍ୟ, ଗୋତ୍ର, ଦ୍ୱୈତ, ଅଦ୍ୱୈତ, ଲିପି, ଚିତିଶକ୍ତି, କଲ୍ୟାଣ ସଦାଶିବ, ଭୌମଭାବାବେଗ, ଗୋଷ୍ଠୀଭାବାବେଗ, ଉପନିଷଦ, ପରମାତ୍ମା।

ପ୍ରସଙ୍ଗ:

ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାରେ ଆଦିବାସୀ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରାବଲ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି ପୂଜନର ପରମ୍ପରା ଦୃଶ୍ୟମାନ ହେଉଥିଲା। ଏହି ସମୟରେ ବୃକ୍ଷ, ନଦୀ, ଅଗ୍ନି, ଆଦି ପୂଜନ ହେଉଥିଲା। ବୃକ୍ଷ ପୂଜନରୁ ସ୍ତମ୍ଭ ପୂଜନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା, ଯାହା ଫଳରେ ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶରେ ସ୍ତମ୍ଭେଶ୍ୱର, ସ୍ତମ୍ଭେଶ୍ୱରୀ ପୂଜନ ପାରମ୍ଭିତ ହୋଇ ଶୈବ ଓ ଶାକ୍ତ ସଂସ୍କୃତିର ଆରମ୍ଭ ହେଲା। ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୫୦୦ରେ ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ ସଭ୍ୟତାରେ ଶିବପୂଜନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଉଦ୍ଧରିତ ଶିବ ଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରମାଣିତ। ଶିବ ଶବ୍ଦ କୌଣସି ବେଦରେ ଉଦ୍ଧରିତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଏହି ଦେବତାଙ୍କୁ ବେଦୋତ୍ତର ବା ଆର୍ଯ୍ୟୋତ୍ତର ଦେବତା ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ। ମାତ୍ର ପଞ୍ଚ ଦେବତାରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଶିବ ଭାବେ ବିବେଚନା କରାଯାଉଥିବାରୁ ଶିବତନ୍ତ୍ର ଯେ ପ୍ରାକ୍‌ବୈଦିକ ଦେବତା ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ। ପ୍ରାକ୍ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ
Quick Response Code:
Available online at : https://pracheenews.com/

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19111037
Article No - BPP00398

ଯୋଗାଯୋଗ : ଡ଼ (ଇଂ) ସଞ୍ଜୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା,
ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ, ପ୍ରାକ୍ତନ ଅର୍ଥ କମିଟି ସଦସ୍ୟ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ, ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ।
Email:drsanjayaeducationist@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-0380-5554

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୧୫.୧୨.୨୦୨୫	୧୬.୦୧.୨୦୨୬	୨୭.୦୧.୨୦୨୬	୧.୦୩.୨୦୨୬

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ପଣ୍ଡା, ସଞ୍ଜୟ କୁମାର; ୨୦୨୬। ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିରେ ଦର୍ଶନ ତତ୍ତ୍ୱ। ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୧, ସଂଖ୍ୟା : ୦, ପୃଷ୍ଠା : ୪୯-୫୨।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଯୁଗରେ ପାଶୁପତ ରୂପେ ଶିବ ଜ୍ଞାତ ଥିଲେ। ଏହା କ୍ରମଶଃ ଉତ୍ତର ଭାରତକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା। ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ବିଦେଶରେ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଏସିଆରେ ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ସହସ୍ରାଧିକ ଶିବ ମନ୍ଦିର ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ, କାମ୍ବୋଡ଼ିଆ ଓ ଭିଏତ୍‌ନାମ ଆଦି ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସହ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଥିଲା। ଏହି ଶୈବତନ୍ତ୍ରରେ ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଯୋଗସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାମେ ଦ୍ୱିସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା। ଉଭୟ ଶୈବ ଓ ଶାକ୍ତ ତନ୍ତ୍ରରେ ତପସ୍ୟା, ଯୋଗ ଓ ପୁଣ୍ୟ ଜୀବନକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ଆତ୍ମାକୁ ଶିବରୂପେ ବିବେଚନା କରାଗଲା।

ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଶିବଙ୍କ ବିଶେଷଣ ଭାବେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ। ଏଣୁ ପୌରାଣିକ ଯୁଗରେ ରୁଦ୍ରଶିବ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଚଳନ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ। ଶିବ ଶବ୍ଦର ପୁଣ୍ୟାର୍ଥ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏହା ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ କି ନୁହେଁ ତାହା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ। କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଏସିଆରୁ ଆନୀତ ଯାହା ଅଗ୍ରାହ୍ୟଯୋଗ୍ୟ। ମାତ୍ର ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ତତ୍‌କାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏସିଆ ଓ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ-ଏସିଆ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମର ଭାଷା ବୈଦିକ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା। ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ବିଦେଶରୁ ଆସି ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ପାରିଥିବା ବେଳେ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ଏତେ ପ୍ରଭାବ କରିପାରିନଥିଲେ। ଏଣୁ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆନୀତ ବୈଦିକ ଭାଷା ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅଧିକ ହେଲା ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବରେ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଭାବୀ ଥିଲା। ଭାରତର ଆଦି ଭାଷା ସଂସ୍କୃତ।

ଋକ୍‌ବେଦ ରଚନା ଆନୁମାନିକ ପନ୍ଦର ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା କୌଣସି ଲିପି ନଥିଲା। ପାଞ୍ଚ ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଆନୀତ ବ୍ରାହ୍ମୀଲିପି, ଖରୋଷ୍ଠୀ ଲିପି ଆଦି ବେଦ ରଚନାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲେ। ଏହି ବ୍ରାହ୍ମୀଲିପିର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରୂପ ଶାରଦା, ନାରଦା ଓ କୁଟିଳା ଲିପି। କୁଟିଳା ଲିପିର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଲିପି ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଲିପି ଯାହା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହେଉଛି। ବ୍ରାହ୍ମୀଲିପିରୁ କଳିଙ୍ଗ ଲିପିର ସୃଷ୍ଟି ଯେଉଁଥିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଲିଖିତ। ଏ ସମସ୍ତ ଭାଷାରେ ଶିବ ଶବ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧ। ଅତଏବ ଉଭୟ ରୁଦ୍ର ଓ ଶିବ ପ୍ରାକ୍ତନ ସଂସ୍କୃତ ଓ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ ଅଟେ। ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆଗମତନ୍ତ୍ର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ତନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା। ମାତ୍ର ଶିବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ଅମାର୍ଜିତ ରୂପେ କାଶ୍ମୀରୀତନ୍ତ୍ର ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ତନ୍ତ୍ର ଭାରତରେ ଥିଲା। ଏଣୁ ବୈଦିକ ଭାଷାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବଳୟରେ ଶିବ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲେ। ଏଣୁ ଏହି ଶିବ ଶବ୍ଦ ବୈଦିକ ଅଟେ। ଗୁରୁଙ୍କ ମୁଖରେ ବେଦକୁ ଶୁଣିଶୁଣି ସ୍ମୃତି କରାଯାଉଥିବାରୁ ବେଦକୁ ଶ୍ରୁତି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ।

ଶିବ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ତନ୍ତ୍ର, ବେଦ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତିନୋଟି ଅର୍ଥ ଥିବା ମୌଖିକ ଓ ଲିଖିତ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ।

"ଅନାଦ୍ୟନ୍ତନମଖିଳସ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟାରମନେକ ରୂପମ୍
ବିଶ୍ୱସ୍ୟୈକଂ ପରିବେଷ୍ଟିତାରଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଶିବଂ ଶାନ୍ତିମତ୍ୟନ୍ତମେତି ॥"

ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାଦି, ଅନନ୍ତ, ଅଖିଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଅନେକ ରୂପ ଅଛି। ଏହି ବିଶ୍ୱର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶିବ ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବେ ଶାନ୍ତି ସ୍ୱରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ। ଏହି ଶିବକୁ କଲ୍ୟାଣ ରୂପେ ଭାବାଦି କରାଯାଏ। ଶିବଙ୍କୁ ପଞ୍ଚବକ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ଯାହାଙ୍କ ପଞ୍ଚଶିର ରହିଛି। ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ କାଳାଗ୍ନି ଓ ବାମଦେବ, ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦକ୍ଷିଣେଶ୍ୱର ଓ ଇଶାଣ ଓ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି କଲ୍ୟାଣ ସୁନ୍ଦରମ୍। କାମଦେବ ଅତିଭୀଷଣ ରୁଦ୍ର; ରୁଦ୍ରାତିରୁଦ୍ର ହୋଇ ବିଧର୍ମୀ ମଣିଷକୁ କନ୍ଦେଇ ଶିକ୍ଷାଦେବା, ପୁନଶ୍ଚ କାଳାଗ୍ନି ଦେବ ଯିଏ ମନୁଷ୍ୟ ଜାଳିପୋଡ଼ି ସୁଧର୍ମୀ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ହେତୁ ଆବିର୍ଭୂତ। ଦକ୍ଷିଣେଶ୍ୱର ଲୋକମାନଙ୍କୁ କରୁଣା ବାଣ୍ଟନ୍ତି ଓ ଇଶାଣଦେବ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମନ୍ତ କରନ୍ତି। ଏ ସମସ୍ତ ଚତୁର୍ମୁଖକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ ସମସ୍ତ କର୍ମୈଷଣାର ପରିଭୂ ଓ ପ୍ରତିଭୂ 'କଲ୍ୟାଣ ସୁନ୍ଦରମ୍'। ଏହି ଶିବ ସୁନ୍ଦର ଓ କଲ୍ୟାଣକାରୀ। ସେ ବାମପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତାଙ୍କ ପରି ଭୀଷଣ ରୁଦ୍ର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତାଙ୍କ ପରି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦାୟକ ଓ ମଧ୍ୟମ ଦେବ ପରି ସୁନ୍ଦର। ଅତଏବ ଶିବ ହିଁ ସତ୍ୟ, ସୁନ୍ଦର ଓ କଲ୍ୟାଣକାରୀ।

ଶିବଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥ ହେଲା ଚିତିଶକ୍ତି। ଏହି ଶକ୍ତିର ଉପାସକମାନେ ନିଜର ଅଲୌକିକ ଚେତନା ବଳୟକୁ ବିବର୍ଦ୍ଧିତ କରି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୁଅନ୍ତି। ଏଣୁ ଶିବ ଯେ ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଅକଳ୍ପନୀୟ ଓ ଅଲୌକିକ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ।

ଶିବଙ୍କ ତୃତୀୟ ଅର୍ଥ ସଦାଶିବଙ୍କୁ ଇଙ୍ଗିତ କରେ ଯାହା ମାନବୀୟ ଲୀଳାରେ ପ୍ରାୟ ସାତହଜାର ବର୍ଷରେ ସୃଷ୍ଟି ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରତ୍ୟେକ କଣିକାରେ

କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଉପାଦାନ ଭରି ଦେଇଛନ୍ତି। ଶିବଙ୍କ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଶୁଭାଶିଷରେ ଜୀବ, ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ଜଡ଼ ଜଗତ ମଙ୍ଗଳମୟ ହୋଇଯାଏ। ସର୍ବକଲ୍ୟାଣ ହେତୁ ଶିବ ହିଁ ସଦାଶିବ। ଋକ୍‌ବେଦ ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ହଜାର ବର୍ଷରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା। ଏହା ମୌଖିକ ସୃଷ୍ଟି ପରର ଆଠହଜାର ବର୍ଷ ପରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ଶେଷାଂଶ ଓ ଯଜୁର୍ବେଦୀୟ ଯୁଗର ଅୟମାରମ୍ଭରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଜିଠୁଁ ସାତହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ଶିବଙ୍କ ଆଗମନ ହୁଏ। ଅତଏବ ଆଗମତନ୍ତ୍ର ଆଜିଠୁଁ ସାତହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା। ଶିବଙ୍କୁ ଋଗ୍‌ବେଦର ରୁଦ୍ରଙ୍କ ସହ ସୂଚୀତ କରାଯାଇ ପ୍ରାକ୍‌ଶିବ ଓ ଯର୍ଜୁବେଦୀୟ ଶିବଙ୍କୁ ଶିବୋତ୍ତର ବୋଲି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ।

ଋଗ୍‌ବେଦ କାଳରେ ମାତୃଶାସିତ ସମାଜ ଥିଲା। ସେହି ସମୟରେ ମାତୃଗୋତ୍ରର ପ୍ରଚଳନ ଥିବାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ମାତୃ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଉଥିଲା। ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଥିଲା। ଯର୍ଜୁବେଦ କାଳରେ ଶିବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହେବାରୁ ଯଦିଓ ମାତୃଶାସିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କିଛି ମାତ୍ରାରେ ଥିଲା, ତଥାପି ପିତୃକୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଚଳନ ହେଲା। ଏହି ସମୟରେ ପିତାଙ୍କ ଗୋତ୍ରକୁ ନେଇ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ପରିଚିତ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା। ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଗୋତ୍ରର ଅର୍ଥ ପର୍ବତ। ଏହି କାରଣରୁ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବତର ଅଧିପତି ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଋଷିଙ୍କ ନାମରେ ଗୋତ୍ର ପରମ୍ପରା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା। ଏଣୁ ଶାଙ୍ଖାୟନ, କାଶ୍ୟପ, ପରାଶର, ଭରଦ୍ୱାଜ, ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ଆଦି ଋଷିଙ୍କ ନାମରେ ବିଭିନ୍ନ ଗୋତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା। ଏହି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଗୋତ୍ରୀୟ ମାନବଗୋଷ୍ଠୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପର୍ବତର ଅଧିବାସୀ ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ ହେଉଥିଲେ। କିନ୍ତୁ ଶିବଙ୍କ ଆଗମନରେ ଶିବଗୋତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ମାତୃ ଓ ପିତୃକୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଚ୍ଛେଦ ହେଲା ଓ ସମସ୍ତ ଶିବାନୁଗାମୀମାନେ ଶିବଗୋତ୍ରୀ ହେଲେ।

"ଆତ୍ମଗୋତ୍ରଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଶିବଗୋତ୍ର ପ୍ରବିଶତୁ।"

ଏହି ଶିବଗୋତ୍ରବାଦ ତତ୍କାଳୀକ ସମାଜରୁ ଭୌମଭାବାବେଗ (Geo-sentiment) ଓ ସାମାଜିକ ଭାବାବେଗ (Social-sentiment) କୁ ବିନାଶ କରି ଏକାଗୋତ୍ରରେ ସମ୍ମିଳିତ ହେଲା। ଠିକ୍ ସେହିପରି ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ ଦୂରୀକରଣରେ ଶିବଙ୍କ ସମର୍ପିତ ଜୀବନ ଉଦାହରଣୀୟ। ଶିବଙ୍କ ତିନୋଟି ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରୁ ପାର୍ବତୀ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣା (ଆର୍ଯ୍ୟକନ୍ୟା), କାଳୀ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ବା ମେଘବର୍ଣ୍ଣା (ଅନାର୍ଯ୍ୟ କନ୍ୟା) ଓ ଗଙ୍ଗା (ପୀତବର୍ଣ୍ଣ) (ଲୋହିତ ବା ମଙ୍ଗୋଲୀୟ କନ୍ୟା) ଥିଲେ ଯାହାକି ବର୍ଣ୍ଣବିଭେଦ ଦୂରୀକରଣର ଅନନ୍ୟ ଉଦାହରଣ।

ଶିବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସମାଜରେ ବିବାହ ପ୍ରଥା ନଥିଲା। ଏଣୁ ମାତୃକୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଥିଲା ଓ ମାତା ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ପରିଚିତ ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିଲା। ପିତାର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ନଥିଲା। କିନ୍ତୁ ଶିବଙ୍କ ପରେ ଶିବ ବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ମାତୃକୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବଦଳରେ ପିତୃକୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା ଓ ବିବାହ ପରେ କନ୍ୟାର ଗୋତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା। ଯେପରି ବେଦର କୌଣସି ଧର୍ମ ଓ ଗୋତ୍ର ନାହିଁ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଶିବ ବେଦରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥିବାରୁ ଏ ସମସ୍ତ ଭୌମ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆବେଗରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହନ୍ତି।

ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଯେବେ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାରେ ପ୍ରବେଶି ଭାରତ ଆସିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ନୀତିନିଷ୍ଠ ଧର୍ମବୋଧ, ଧର୍ମଚେତନା, ଆଚରଣ ଓ ଅନ୍ୱେଷଣ ନଥିଲା। ଏହି ହେତୁ ବିଭିନ୍ନ ଋଷି ବିଭିନ୍ନ ଗୋତ୍ର ଓ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରି ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ସୁଦର୍ଶନ ପ୍ରଚାର, ପ୍ରସାର କରୁଥିଲେ। ମାତ୍ର ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଶିବଗୋତ୍ରୀ ଥିଲେ ଓ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିରେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ। ଏଣୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି-

"ବେଦାଃ ବିଭିନ୍ନାଃ ସ୍ମୃତୟୋ ବିଭିନ୍ନାଃ
ନୈକଃ ମୁନିର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ମତଂ ନ ଭିନ୍ନମ୍।"

ଏହି ଋଷିମାନଙ୍କ ମତକୁ ଆର୍ଷମତ ବା ଆର୍ଷଧର୍ମ କୁହାଯାଉଥିଲା। ଋକ୍‌ବେଦର ଆର୍ଷମତ ଯଜୁର୍ବେଦର ଆର୍ଷମତ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଥିବାରୁ ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲା। ଶିବ ଏପରି ଏକ ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆବିର୍ଭାବ ହେଲେ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ସମାପ୍ତି ହେଉଥିଲା ଓ ଯଜୁର୍ବେଦର ପ୍ରାରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା। ବିଭିନ୍ନ ଗୋତ୍ରର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ହେଉଥିଲା। ଯେଉଁମାନେ ବିଜୟୀ ହେଲେ ସେମାନେ ଗୋତ୍ରଧାରୀ ହେଲେ ଓ ପରାଜିତ ଗୋଷ୍ଠୀ ତାଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ସ୍ୱୀକାର କରି ଉପଗୋଷ୍ଠୀ ହୋଇ ପ୍ରବର ରୂପେ ପରିଚିତ ହେଲେ। ମାତ୍ର ଶିବଙ୍କ ଆଗମନ ପରେ ଏସବୁ ପ୍ରାୟ ଏକ ହୋଇଯାଇ ଶିବଗୋତ୍ରୀ ହେଲେ।

ଆଗମତନ୍ତ୍ରରେ ଶୈବାଗମନ ପରେ ବେଦ, ଉପନିଷଦ, ଆଗମ ଓ ଭାଷ୍ୟ ଆଦି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହେଲା।

ଶୈବତନ୍ତ୍ରରେ ଦ୍ୱୈତବାଦ ଦର୍ଶନ ଉପରେ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସଦ୍ୟଜ୍ୟୋତି, ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରମାକାନ୍ତ, ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୋଜଦେବ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଦ୍ୱୈତବାଦକୁ ବିରୋଧ କରି ଅନେକ ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯଥା: ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ବାସୁଗୁପ୍ତ, ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀର ଅଭିନବଗୁପ୍ତ, ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କ୍ଷେମରାଜ ଆଦି ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ପ୍ରଚଳନ କଲେ ।

ଶୈବତନ୍ତ୍ରରେ ୧୪ଟି ଶୈବ ଉପନିଷଦ ଉପଲବ୍ଧ ରହିଛି । ଯଥା- କୈବଲ୍ୟ ଉପନିଷଦ, ଅଥର୍ବଶୀର୍ଷ ଉପନିଷଦ, ଅଥର୍ବଶିଖା ଉପନିଷଦ, ବ୍ରିହଜ୍ଜାଲା ଉପନିଷଦ, କାଳାଗ୍ନି ଉପନିଷଦ, ଦକ୍ଷିଣମୂର୍ତ୍ତି ଉପନିଷଦ, ଷରଭ ଉପନିଷଦ, ଅକ୍ଷମାଳିକା ଉପନିଷଦ, ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ ଉପନିଷଦ ଓ ଯାବଳି ଉପନିଷଦ । ଏଥିସହ ଶୈବତନ୍ତ୍ରରେ ଦଶଗୋଟି ଦ୍ୱୈତ ଆଗମଗ୍ରନ୍ଥ, ଅଠରଟି ଦ୍ୱୈତ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ୍ୟବାଦ (ଭେଦଭେଦ) ଆଗମତନ୍ତ୍ର, ଚଉଷଠିଟି ଅଦ୍ୱୈତ୍ୟ ଆଗମଗ୍ରନ୍ଥ ରହିଛି । ଅଦ୍ୱୈତ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ଭୈରବ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଦ୍ୱୈତ୍ୟତନ୍ତ୍ରରେ ଶିବଶାସ୍ତ୍ର ଉପଲବ୍ଧ । ଶୈବ ଅଦ୍ୱୈତ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରରେ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଶିବ ବିରାଜମାନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ଶିବହିଁ ଆତ୍ମା ଅଟନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶୈବ ଦ୍ୱୈତ୍ୟବାଦରେ ଆତ୍ମା (ମନୁଷ୍ୟ) ଓ ପରମାତ୍ମା (ଶିବ) ମଧ୍ୟରେ ଆଧାତ୍ମିକ ସମନ୍ୱୟ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି । ଅଦ୍ୱୈତବାଦରେ ପ୍ରଭୁ ଶିବ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏଣୁ ଜୀବନ, ପଦାର୍ଥ, ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଶିବ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନଥାଏ ବରଂ ଏକାକାର ବିବେଚନା କରାଯାଏ ।

ଶୈବ ସଂସ୍କୃତିରେ ସନ୍ୟାସୀଶୈବମାନେ ଅତିମାର୍ଗ ଦର୍ଶନରେ ସାଧନାରତ ଥିବାବେଳେ ମନ୍ତ୍ରମାର୍ଗରେ ଉଭୟ ସନ୍ୟାସୀ ଓ ଗୃହସ୍ଥୀ ସାଧନାରତ ଥାଆନ୍ତି । ଅତିମାର୍ଗରେ ପଶୁପତ ଓ ଲକୁଳ ବର୍ଗ ରହିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଏକଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ।

ଉପସଂହାର:

ଶିବ ଧର୍ମ ମୁଖ୍ୟତଃ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତିର ଧର୍ମ । ଶିବ ସଦାସର୍ବଦା କୋମଳ ଓ କଠୋର । ଆତ୍ମା ଦର୍ଶନରେ ଶିବଙ୍କୁ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ କରି ଜ୍ଞାନଯୋଗ ବଳରେ ସମର୍ପଣ କଲେ, ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ହେବା ଅଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ଅଟେ । ଅହଂ ଶିବୋସ୍ମି ଅଦ୍ୱୈତ ଚିନ୍ତନର ମୁଖ୍ୟ ଆଧାର । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନରେ ଆତ୍ମା ସର୍ବଦା ଶିବଙ୍କ ନିକଟରେ ସମର୍ପିତ ହୋଇଥାଏ ଶ୍ରବଣ, ମନନ, ନିଦିଧ୍ୟାସନ (ତପ) ଓ ଆତ୍ମବିଚାର ମାଧ୍ୟମରେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ଜୀବନ କାଳେ ମୋକ୍ଷ (ଜୀବନମୁଖୀ) ଓ ମୃତ୍ୟୁପରେ ମୋକ୍ଷ (ବିଦେହୀମୁଖୀ) ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଦ୍ୱୈତ୍ୟବାଦରେ ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମା ଶିବଙ୍କ ପାଖରେ ସମର୍ପିତ ହୋଇ ବୈକୁଣ୍ଠପ୍ରାପ୍ତି କରେ । ଏହା ସମର୍ପଣ, ମନ୍ତ୍ର ପଠନ, କର୍ମଯୋଗ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଶିବ ଭଗବାନ ଦ୍ୱୈତ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ ଚିନ୍ତନର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସମଗ୍ର ଭକ୍ତଜଗତ ପାଇଁ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶିବ ଭୋଳାନାଥ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଚିରେ ବରପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ଠିକ୍ ସେହିପରି କ୍ଷଣକୋପୀ ହୋଇ ବିନାଶର ପ୍ରତୀକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବ କର୍ମ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଅଟେ । ଏଣୁ କୁହାଯାଏ- "କୋପେବର-ତପେବର" ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ, ଡ (ଇଂ) ସଞ୍ଜୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା ।

୨. ନମଃ ଶିବାୟ ଶାନ୍ତାୟ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦମୂର୍ତ୍ତି ।

୩. ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମଧାରା, ଡ.ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣା ।

❖ ❖ ❖